

KSIĄDZ PIOTR SKARGA JAKO PISARZ POLEMISTA

Artykuł dotyczy postaci księdza jezuitę Piotra Skargi, kaznodziei dworu królewskiego Zygmunta III Wazy przez dwadzieścia cztery lata, pisarza i polemisty religijnego doby renesansu, założyciela kolegiów jezuitów i Rektora Uniwersytetu Wileńskiego. Była to czołowa postać kontrreformacji obdarzona charyzmą, olbrzymim talentem oratorskim i polemicznym, oddany Bogu i Kościołowi.

Słowa kluczowe: reformacja, kontrreformacja, Zakon Jezuitów, ksiądz Piotr Skarga, Arianie, różnowiercy.

У статті розглядається постать священика-єзуїта Петра Скарги, проповідника королівського двору Сигізмунда III Вази протягом двадцяти чотирьох років, релігійного письменника і полеміста доби Ренесансу, засновника єзуїтських колегій та ректор Вільнюського університету. Це була провідна фігура в Контрреформації, наділена харизмою та величезним ораторським і полемічним талантом, які він присвятив Богу і Церкві.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, орден єзуїтів, отець Петро Скарга, аріани, дисиденти.

This article concerns Peter Skarga SJ (Society of Jesus), preacher of the royal court of Sigismund III Vasa for twenty four years, writer and religious polemicist in the Renaissance, the founder of the Jesuit colleges and Rector of the University of Vilnius. He was the leading figure of the counter-reformation blessed with charisma, enormous oratorical and polemical talent, dedicated to God and the Church.

Key words: reformation, counter-reformation, Society of Jesus, priest Peter Skarga, Arians, dissidents.

Ksiądz Piotr Skarga (wł. nazwisko Piotr Powęski), urodzony w roku 1536 w Grójcu był polskim jezuitą i teologiem, znamienitym przedstawicielem polskiej kontrreformacji, a ponadto pisarzem, nadwornym kaznodzieją Króla Zygmunta III Wazy, rektorem wileńskiego kolegium jezuitów oraz pierwszym rektorem Uniwersytetu.

W roku 1555 ukończył studia na Akademii Krakowskiej, gdzie uzyskał stopień bakałarza na Wydziale Filozoficznym. W roku 1564 we Lwowie przyjął święcenia kapłańskie i jako kanonik rozpoczął posługę kaznodziejską m.in. przy katedrze lwowskiej.

Następnym przystankiem na drodze posługi Księdza Piotra Skargi był Rzym, gdzie 1569 roku został przyjęty do grona zakonnego jezuitów. Po powrocie do ojczyzny podjął się utworzenia w Rzeczypospolitej kolegiów jezuitów oraz działań charytatywnie na rzecz społeczeństwa m. in. zakładając krakowski Bank Pobożny w celu ochrony ludności przed lichwą, również w Krakowie lombard dla ubogich, który był pierwowzorem instytucji charytatywnej jako tzw. Komora Potrzebnych (tj. «potrzebujących»). Był także twórcą i pomysłodawcą Arcybractwa Miłosierdzia.

Piotr Skarga, działając jako uznany duszpasterz, odznaczył się w swej posłudze w charakterze inicjatora działalności rozlicznych kolegiów jezuitów, m.in. w Rydze czy Połocku. Nauczano tam w językach lokalnych, co było ewenementem i skutkiem

przekonania Skargi o konieczności poszanowania wielokulturowego i wielonarodowego charakteru Rzeczypospolitej. W tym znaczeniu należy interpretować postać Księdza Skargi jako wielkiego społecznika i państwowca.

Początki polemicznej działalności ks. Piotra Skargi przypadają na lata siedemdziesiąte szesnastego wieku. Jest to okres bujnego rozwoju reformacji zwieńczonej w Polsce uchwałami Konfederacji Warszawskiej w 1573 roku, która gwarantowała całkowitą wolność sumienia i wyznania. Oprócz Jakuba Wujka, znanego przede wszystkim jako tłumacza Biblii i autora Postylli katolickiej, pozwolenie na pisanie książek polemicznych otrzymał też Piotr Skarga, który w drugiej połowie dziesięciolecia ogłosił drukiem dzieła w obronie katolickiej doktryny wiary. Znakomita część jezuitów literatury polemicznej powstawała w języku polskim, gdyż Skarga zdawał sobie sprawę z roli jaką w zwalczaniu herezji i wzmocnieniu katolicyzmu odgrywały pisma ogłaszane w języku ojczystym. Przekonaniu temu dał najbardziej dobitny wyraz w rozprawie przeciwko arianom zatytułowanej «Wtórne zawstydzenie arianów». Głównym źródłem argumentów były dla Skargi — Pismo Święte i Dzieła Ojców Kościoła, przy czym cytaty z tych ostatnich wyszukiwał samodzielnie lub za pośrednictwem pomocniczych opracowań. Skarga uważał się przede wszystkim za kaznodzieję, stąd jego polemika nie przeradzała się w naukową, teologiczną dysputę. Z natury rzeczy cechowała ją za to jasność wykładu,

zwięzłość i duża siła przekonywania, wynikająca z niewątpliwego oratorskiego talentu autora. Jak podkreślają historycy Skarga w swoich polemikach rzadko dawał się ponieść emocjom i na tle innych polemicznych wystąpień przełomu XVI i XVII wieku jego teksty odznaczają się wyjątkowym taktem.

Janusz Tazbir stwierdza, iż kaznodzieja królewski prowadził polemikę na daleko wyższym poziomie niż czynili to inni antyariańscy publicyści katoliccy.

Pierwsze teksty polemiczne Skargi pojawiły się późną wiosną lub na początku lata 1576 roku podczas jego pobytu w Wilnie.

Obudziło pisarza w Skardze dzieło Andrzeja Wolana — wpływowego ministra kalwińskiego w Wilnie, pt. «Vera et orthodoxa veteris ecclesiae sententia de Sacramento corporis et sanguinis Christi ad Petrum Scarga», wydane w Łosku w 1574 r. Drukarnia w Łosku, w owym czasie położona w dobrach radziwiłłowskich — wojewody wileńskiego Mikołaja Radziwiłła «Rudego», była jednym z wielu ośrodków propagandy religijnej obozu reformacji. Z tą właśnie obfitą propagandą obozu reformacji przyszło zmierzyć się szermierzowi kontrreformacji, jak go nazywa Janusz Tazbir, Piotrowi Skardze.

W tym okresie w Rzeczypospolitej mamy do czynienia ze zjawiskiem absolutnej wolności jeżeli chodzi o głoszenie swoich przekonań religijnych. Literatura drukowana w różnych miejscach Rzeczypospolitej, najczęściej stanowiących własność możnych protektorów różnych odłamów protestantyzmu, cechuje się dużą obfitością i ma ona z natury rzeczy charakter polemiczny, zarówno wewnątrz obozu reformacji, jak i wobec religii katolickiej.

W tym czasie Wolan miał opinię wybitnego teologa i pisarza kalwińskiego. Jego polemika ze Skargą dowodzi doceniania niebezpieczeństwa jezuickiej aktywności w ogólności, a Piotra Skargi w szczególności. Również inne dzieła polemiczne Wolana stały się podstawą dla późniejszych pamfletów antyjezuickich, w których szczególnie znacząco wspomniano Piotra Skargę. Wcześniej Wolan i Skarga spotykali się na dysputach u wspólnego znajomego Rotundusa Mielleskiego — katolika, a zarazem wielkiego admiratora dzieła i osoby Wolana.

W trakcie dyskursów, Piotr Skarga przekazał swemu adwersarzowi prywatne pismo, mając nadzieję przywrócenia go na łono kościoła katolickiego. Wyżej wymieniona publikacja Wolana była w sposób wyraźny reakcją na tę nieoficjalną wypowiedź Skargi. W 1576 roku nastąpił pisarski debiut Skargi będący polemiką z tekstem Wolana pt. «De sacratissima Eucharistia». W odpowiedzi Wolan 1579 roku opublikował drukiem kolejne dzieło polemiczne pt. «Defenso verte

orthodoxae (...) ad Petrum Skargam» i zadedykował je Stefanowi Batoremu. Skarga wystąpił z repliką w roku 1582, ogłaszając w Wilnie, najpierw po łacinie a potem po polsku to samo dzieło pod tytułem «Siedem filarów mądrości, na których stoi katolicka nauka o Przenajświętszym Sakramencie Ołtarza», dedykowanej również Stefanowi Batoremu. W odpowiedzi Wolan wydał w Łosku w 1584 roku «Pięć Ksiąg», na które Skarga już nie odpisał, gdyż został przeniesiony przez przełożonych zakonnych do Krakowa. Pisane po łacinie pisma przeciw Wolanowi włączył Skarga w roku 1600 do «Kazań o Siedmiu Sakramentach», natomiast «Siedem filarów...» wznowił w «Kazaniach Przygotowanych» w roku 1610.

Sprawa unii pomiędzy katolicyzmem a prawosławiem była przedmiotem szczególnego zainteresowania Księdza Skargi. Wynikało to z faktu, iż miał on okazję pracować wśród licznej ludności prawosławnej Wilna jako rektor uniwersytetu, a wcześniej w kolegiach jezuickich na tych terenach. Problemowi schizmy greckiej poświęcił trzy teksty — każdy o innym charakterze i celu, tj. «O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem», «Synod Brzeski» oraz «Na treny i lament Teofila Ortologa». Sam tytuł wybitnego traktatu o jedności, ukazuje bliski związek dzieła Skargi z pragnieniem jedności religijnej, wyrażony osiem lat wcześniej na zakończenie sejmu lubelskiego przez Zygmunta Augusta w 1569 roku.

Profesor Halecki pisze, co następuje: «I to właśnie unia polityczna zawarta na tym sejmie tłumaczy, dlaczego polski jezuita, chluby polskiej literatury i krasomówstwa, ogłosił w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego apel o zjednoczenie religijne, skierowany do Rusinów zarówno Korony, jak i Wielkiego Księstwa. Apel ów, oparty na tradycji florenckiej, świadczył o jej obecności w tej części Europy oraz wskazywał na dobre skoordynowanie inicjatywy regionalnej z inicjatywą, którą papież — "jeden pasterz" — rozwijał w tym samym czasie w stosunku do całego chrześcijaństwa wschodniego».

Ideą naczelną «Synodu Brzeskiego» jest przekonanie Skargi o potrzebie zwrócenia się do wszystkich swoich ruskich współobywateli o powrót całego ruskiego Kościoła Polski i Litwy do pełnej wspólnoty religijnej z Rzymem w jednym Kościele Bożym. W dziele tym Piotr Skarga został wsparty przez wybitną postać — legata papieskiego i jezuitę — Antonio Possevino, który występował na rzecz porozumienia pomiędzy Wielkim Księstwem Moskiewskim a Rzeczypospolitą, między innymi w celu utworzenia drogi do unii Kościoła Wschodniego i Zachodniego.

«Synod Brzeski» wywołał oddźwięk mocniejszy niż wcześniejsze pisma Skargi na temat unii.

Być może dlatego, że dzieło to zostało przełożone na język ruski i ogłoszone drukiem. Najistotniejszą reakcją na tekst Skargi, która ukazała się w dwóch językach — po polsku i po rusku jednocześnie, pod tytułem «Apokrysis», której autorstwo przypisano Marcinowi Broniewskiemu — sekretarzowi Stefana Batorego i gorliwemu protestantowi. Najciekawszym jednak spośród pism Skargi związanych z kościołem wschodnim i sprawą unii jest utwór «Na treny i lament Teofila Ortologa» — Kraków 1610 r. Była to odpowiedź królewskiego kaznodziei Piotra Skargi na książkę Melecjusza Smotryckiego pt. «Trenos, to jest Lament jedynej, świętej, Powszechnej, Apostolskiej Wschodniej cerkwi».

Smotrycki był nieprzeciętną osobowością kościoła prawosławnego, gorącym orędownikiem odnowy ruskiej w kościele prawosławnym, a który następnie przeszedł na stronę unii brzeskiej i jawił się jako zwolennik reformy obozu unickiego. Odpowiedź Skargi na dzieło Smotryckiego podyktowana była nie tylko pobudkami wyznaniowymi, ale także politycznymi. W tym czasie, czyli w latach 1610–1611, trwała bowiem wojna Rzeczypospolitej z Moskwą. Skarga trafnie wyłowił również naleciałości protestanckie w dziele Smotryckiego i przestrzegał przed szkodliwym wpływem protestantyzmu zarówno na kościół wschodni, jak i zachodni.

Skarga wielokrotnie polemizował z różnowiercami, których nazywano dysydentami, między innymi w «Upominaniu do Ewangelików». Jediną różnowierczą grupą religijną, do której bezpośrednio zwrócił się polemicznie Ksiądz Piotr Skarga, byli arianie. «Upominanie do Ewangelików» odnosiło się do konkretnej sytuacji i dotyczyło przede wszystkim życia społecznego, natomiast w «Zawstydzeniach Arianów» (1604) i «Wtórny Zawstydzeniu Arianów» (1608) kaznodzieja dążył do napiętnowania konkretnego odłamu wyznaniowego. «Wtórne Zawstydzenie Arianów» napisane zostało w odpowiedzi na wystąpienie jednego z autorów i tłumacza Katechizmu rakowskiego Hieronima Moskorzowskiego zatytułowane «Zniesienie zawstydzenia, które Ksiądz Piotr Skarga jezuita wnieść niesłusznie na zbór Pana Jezusa Nazareńskiego usiłował» (Raków, 1607).

W roku 1608 jednocześnie z «Wtórny Zawstydzeniem Arianów» ukazał się przedruk pierwszego «Zawstydzenia...» w tomiku zatytułowanym «Zawstydzenie Nowych Arianów i wzywianie ich do pokuty od Księdza Piotra Skargi, które iż chciał znieść Pan Hieronim Moskorzewski, znowu je wydaje ksiądz Jan Gurski».

Szczególne znaczenie w działalności Księdza Piotra Skargi miały jego pisma związane z Konfедера-

cją Warszawską, tj. «Upominanie do Ewangelików», «Proces Konfederacyjnej», «Proces na konfederację z poprawą i odprawą przeciwnika» oraz «Dyskurs na konfederację», które pierwotnie ukazały się anonimowo a następnie zostały włączone do «Kazań o siedmiu sakramentach» i «Kazań przygodnych» autorstwa Skargi. Główną ich treścią był sprzeciw wobec Konfederacji Warszawskiej jako rozwiązania ustrojowego, natomiast bez niechęci wobec wyznawców — innowierców. W «Upominaniu do Ewangelików» znajdujemy stwierdzenie: «prawda, iż złe heretyctwo, ale ludzie dobrzy; złe błędy, ale natury chwalebne; złe odszczepieństwo, ale krew miła; złe grzechy, ale krewkość użalenia godna jest».

We wszystkich utworach Skargi poświęconych konfederacji występują argumenty zarówno religijne (oparte o teksty biblijne), jak i świeckie odwołujące się do niezgodności konfederacji z całym dotychczasowym ustawodawstwem od antyku po dzieje czytelnikom współczesne, wskazujące na niebezpieczeństwo jakie ustawa ta stwarza dla panującego w Polsce ustroju republikańskiego. Spór prowadzony w Rzeczypospolitej o prawomocność i skutki Konfederacji Warszawskiej mieścił się (podobne jak w Niemczech debaty nad pokojem augsburskim czy we Francji o edykcie nantejskim) w ramach europejskiej polemiki dotyczącej znaczenia, zakresu i potrzeby swobód wyznaniowych.

Dopełnieniem polemicznej działalności ks. Piotra Skargi były słynne Kazania sejmowe, (niewygodzone za jego czasów w sejmie, do którego były adresowane), które za życia Autora nie doczekały się samodzielnego wydania, a ukazywały się wyłącznie jako dodatek do innych tekstów. Nie odbiły się też szerszym echem w przeciwieństwie do innych tekstów, w szczególności Żywotów Świętych, będących prawdopodobnie najpopularniejszą książką wszech czasów. Kazania Sejmowe jako pomnik języka polskiego i dzieło o znaczącej wadze politycznej odkryto i wprowadzono do obiegu czytelniczego na przełomie XVIII i XIX wieku, gdy polityczne proactwa Skargi dotyczące zagrożenia istnienia państwa nabrały charakteru rzeczywistego. Skarga stylizował teksty kazań z profetyczną wrażliwością, w myśl XVI wiecznych norm, stosując nawiązania i kontynuacje topiczne, jak na przykład topos ojczyzny — okrętu. Topos ten po raz pierwszy w literaturze pojawił się w wierszu Horacego «Ojczyzna okrętem». Ten właśnie motyw przywrócił do życia Piotr Skarga, ukazując aktualną sytuację Rzeczypospolitej, która w jego ocenie zagrożona była chyleniem się ku upadkowi.

Piotr Skarga zmarł 27 września 1612 i został pochowany w krypcie kościoła Świętych Piotra i Pawła w Krakowie.

LITERATURA

1. Ceccherelli A. Od Surgiusa do Skargi. Studium porównawcze o «Żywotach Świętych» / Andrea Ceccherelli. — Izabelin : «Świat Literacki», 2003. — 286 s.
2. Darowski R., Ziemiański S. Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612). Życie i dziedzictwo / Roman Darowski SJ, Stanisław Ziemiański SJ. — Kraków : WAM, 2012. — 436 s.
3. Dzieduszycki M. Piotr Skarga i jego wiek 1 / Maurycy Dzieduszycki. — Kraków : Drukarnia «Czasu» W. Kirchamayera, 1868. — 447 s.
4. Dzieduszycki M. Piotr Skarga i jego wiek 2 / Maurycy Dzieduszycki. — Kraków : Drukarnia «Czasu» W. Kirchamayera, 1869. — 595 s.
5. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / Opracowanie : Ludwik Grzebień SJ. — Kraków : WAM, 2004. — 888 s.
6. Halecki O. Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej. Tom 1, 2 / Oskar Halecki. — Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1997. — 344 s.
7. Kiskowiak K. W kręgu topiki hagiograficznej. Żywoty Świętych Piotra Skargi / Katarzyna Kiskowiak. — Kraków : Columbinum, 2008. — 350 s.
8. Koehler K. Boży podżegacz. Opowieść o Piotrze Skardze / Krzysztof Koehler. — Warszawa : «Sic!», 2012. — 340 s.
9. Komorowska M. Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi / Magdalena Komorowska. — Kraków : Avalon, 2012. — 160 s.
10. Mitera S. Indywidualność twórcza Skargi / Stanisław Mitera. — Kraków : Druk. i Stereotypia E. i Dr. K. Koziańskich, 1913. — 202 s.
11. Possevino A. Moscovia / Antonio Possevino. — Warszawa : PAX, 1988. — 279 s.
12. Sapiński S. Badania źródłowe nad kazaniami niedzielными i świątecznymi Skargi / Stanisław Sapiński. — Kraków : Gebethner i Wolf, 1924. — 335 s.
13. Skarga P. Poselstwo do was mam: wybór tekstów / Piotr Skarga. — Gliwice : «Onion», 1999. — 59 s.
14. Skarga P. Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok (...). Wybór 1 / Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Marian Kozielski. — Kraków : PSB & Perfekt, 1994. — 337 s.
15. Tazbir J. Piotr Skarga: szermierz kontrreformacji / Janusz Tazbir. — Warszawa : Wiedza Powszechna, 1983. — 288 s.